

Petrik Emese

TUDAT – ÖNTUDAT – NEMZETTUDAT

Awareness – Self-Awareness – National Awareness

Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban. Szerkesztette: Fedinec Csilla. Magyar Tudományos Akadémia – Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága. Budapest, 2008

Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban címmel válogatott tanulmánykötetet jelentetett meg a fennállásának tizedik évét jelölő Domus Hungarica Scientiarum et Artium és a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága. 1996-tól a Magyar Tudományos Akadémia a tudománypolitikai reform szerves részévé tette a határon túli magyar tudományosság bekapcsolását az egyetemes magyar tudományosságba a sokszínű integrációs programok révén; ezek közül az egyik legfontosabb az 1998 óta folyamatosan élő Domus-program, mely lehetőséget és ösztöndíjat biztosít a határon túli magyar kutatók számára.

A jelen kötet a határon túli kutatóknak az anyaországban eltöltött, immár több mint 2000 ösztöndíjas hónapot kitevő kutatásaiból, ezek eredményeiből tükröz egyfajta válogatást az identitáskonstrukció, a nyelv mint szimbólum, a történelmi léthelyzet, valamint az irodalom eszköztára témakörökben. A korszerű nemzettudomány szemszögéből megvilágításra kerül a határon túli magyarság identitástudatának jelenlegi sajátossága, jelentősége és adottsága Európa népei között. Helyzetjelentést kapunk a jelenkori magyar önismeret és önazonosság témáiról a demográfus, a szociológus, a történész, a meteorológus, a néprajzkutató, a nyelvész, az irodalomtörténész, a művelődéstörténész és a filozófus szemszögéből.

Valamennyi tanulmány a tudat-öntudat-nemzeti önazonosság kérdéseit vizsgálja, kapcsolódva Györffy István *A néphagyomány és a nemzeti művelődés* című röpiratának jelmondatához, mely szerint „Európa nem arra kíváncsi, hogy átvettünk-e mindent, amit az európai művelődés nyújthat, hanem arra, hogy a magunkéból mivel gyarapítottuk az európai művelődést”. A gyarapítás csak erős önazonosság tudatosítása, kiépítése és megélése után következhet, ami egyre fokozódó kihívást jelent a legkülönbözőbb koordináták között. Molnár József–Molnár D. István: *A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai a 21. század elején* című tanulmánya demográfiai felmérés, amely a 2001-es

összukrajnai népszámlálás alapján Kárpátalja népességében 100 nemzetiség képviselőjét tartja számon. Ebben a multikulturális közösségben a közoktatás terén, a 2007/2008-as tanévben a 696 állami és 5 egyházi alapítványi közoktatási intézmény közül 70 iskolában és 5 egyházi alapítványi líceumban oktattak magyarul, 28-ban pedig párhuzamosan magyarul és ukránul. Az ezredfordulón a magyar tannyelven tanulók létszáma 21 000 körül volt.

A szellemi és nemzeti értékeink megtartása érdekében addig kell kidolgozni a lehetséges módokat – világít rá Veres Valér szociológus –, amíg a Kárpát-medencében vizsgált magyar közösségek körében erőteljesen tükröződik az 1918 előtt kialakult egységes magyar nemzettudat valamilyen formában. E kedvező tény *A Kárpát-medencei magyarok nemzeti és állampolgári identitásának fő sajátosságai* című tudományos felmérés igazolja. Reprezentatív minták alapján Magyarországon, Erdélyben, a Vajdaságban és Kárpátalján a nagyobb létszámban élő magyar közösségek körében történt az önazonosság vizsgálata (haza és szülőföld fogalma; kultúrnemzet és állampolgárság; érzelmi szinten büszkeséggel tölti el magyarsága vagy hátrányként éli meg; szimbólumok ismerete és tisztelete). Göncz László *Muravidéki helyzetkép a múlt és jelen tükrében* című tanulmánya igazolja, hogy a jelképpé vált államhatár a határontúli magyarság közül a muravidékieket hozta a legkedvezőbb helyzetbe. A harminc településre kiterjedő magyar, illetve magyar kötődésű lakosság közvetlenül kapcsolódik immár három évtizede a szomszédos zalai és vasi településstruktúrához, kialakítva az egyedi és sajátos módon szerteágazó kulturális, idegenforgalmi és infrastrukturális együttműködést. A mai fiatalok körében jelen van az erős magyar kötődés. Tevékenyek kulturális téren, ami összehangolható a teljes szocializációs folyamat tervszerű átalakításával, a családi neveléstől az egyházig, az iskolától a kultúráig. Cseke Péter művelődéstörténész *Dsida Jenő és a kolozsvári Jancsó-fivérek* című dolgozatában a nemzeti értékeket éltető ifjúsági eszményképek szellemiségét jelöli meg követendő példaként. *A nemzeti filozófia* – Mészáros András nyitrai filozófus azonos című tanulmánya szerint – két módon ágyazódhat be a kulturális környezetbe. A filozófiai eszmék domesztikálódhatnak a kultúra többi alrendszerében vagy pedig kialakítják saját intézményrendszerüket.

A pozitív példával szembeállítható az 1947 áprilisától 1949. január 20-áig lezajló *Csehszlovák–magyar lakosságcsere* – Popély Árpád történész dokumentum-feldolgozása –, amely jelentősen megváltoztatta a korábban homogén magyar települések (Garam mente, Felső-Csallóköz, Mátyusföld, Komárom és Érsekújvár) etnikai arculatát. Simon Attila *Cseh és szlovák telepeselek kényszerű migrációja az első bécsi döntés után* című történelmi jellegű tanulmánya mutat be még ellenpéldát, melynek tanulsága máig is érvényes. A történelem folytonosságát taglalva kiemeli, hogy az igaztalanságot egy másik igaztalansággal nem lehet felszámolni, illetve az erőszak nem igazolható vélt vagy valós sérelmekkel. A

kényszertelepítéseknel folyamatosan beigazolódnak a belső feszültségfelhalmozás a helyi településlakók és a telepesek között, mivel a telepítések mesterséges beavatkozást jelentenek egy-egy régió etnikai, szociális viszonyaiba. Minden esetben előre látható, hogy a kolonistákat érintő protekcionista állami politika elve szembefordítja velük a helyi lakosságot. Az 1938-as „főpróbát” követően 1945-ben a csehszlovák kormányzat az ott élő magyar lakosság kitelepítésével, deportálásával, reszlovakizálásával változtatta meg jelentősen a régió etnikai összetételét.

A követendő és ellenpélda kapcsolathálózatában figyelemreméltó tanulsággal szolgál a hatalmi erő jelenléte, illetve az érzelmi szálak mentén kialakult kapcsolathálózatoknak a kétirányú viszonyrendszere. *Hatalom és csáberő* szempontjából vizsgálja Vallasek Júlia irodalomtörténész az érettségi tételként szereplő Liviu Rebreanu (1885–1944) *Ion* és az *Akaszottak erdeje* című regényeinek magyarságképét. A szerző román többségű vidéken született, de soproni katonai iskolában és budapesti katonai akadémián tanult. Erdélyi román lévén az írásaiban megjelenő magyar figurák megformálásakor saját maga és közössége első kézből vett tapasztalataira épít. A vidéken élő román értelmiség nemzeti és politikai törekvéseinek és a monarchia-beli magyar közéletnek kitűnő ismerője.

A történelem viharaiiban és a globalizáció homályosítása közepette is egyfolytában keresi a hajdani „aranykor” lenyomatát a XXI. század embere. A népi kultúrának itt mutatkozik meg a fokozottabb szerepköre – mutat rá *Liszka József* felvidéki néprajzkutató. Az emberi élethez kellenek a jelképek, a szimbólumok, a mítoszok, az ünnepek, melyek a folyamatos kölcsönhatás, a közvetítő- és kapcsolattartó közeg szerepkörét töltik be. Faragó Kornélia újvidéki irodalomtörténész *A geokulturális elbeszélés változatai* című tanulmányában narratológiai szemszögből vizsgálja, hogyan nyerhet elbeszélő dimenziót az én-világ lényegisége. Arra a következtetésre jut, hogy „átfogó módon csak egyetlen kulturális perspektívából tekinthető át a világ, mégpedig a geokultúra perspektívájából, amelynek egységét a tőle való elhatárolódás is építi”. Alabán Ferenc az irodalmi szövegekben rejtve maradt dimenziók kódolási módjait kezdeményezi. *Irodalmi érték és sajátosság* című munkájában jelzi azokat a sajátosságokat, specifikus utalásokat és megjegyzéseket, melyek sok esetben dekódolhatatlanok a szöveg kisebbségközpontúsága, történetisége, illetve eszmei-politikai töltete miatt. Összefogás révén dolgozni kell az ilyen jellegű alkotások tágabb körű értelmezhetőségén és érvényesülésén.

A változásoknak az egyedi emberek tudatából kell kiindulniuk. „Magyar vagyok. Az benne van az ember vérében, ilyen nyelven álmodom” – vallja Csernicskó István adatközlője Kosztolányi Dezső szellemiségével összhangban. A *Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben* témakörű felmérés rezüméjeként elmondható, hogy az említett közösség vonatkozásában a magyar nyelv megtartása és a nemzeti azonosságtudat fenn-

maradása között szoros a kapcsolat. A nyelv egyik legfontosabb feladatának az identitásjelzést, a közösséghez való tartozást érzik. Az anyanyelv a nemzeti tudat egyik kiemelt jelképe, amely a nemzeti, a regionális és a lokális identitásnak is szerves összetevője. *A magyar szókészlet szétfelődése 1918 után* nyelvészeti tematikájú kutatás értelmében a mindennapi kommunikációnknak is igényesebbé kell válnia, akár magán-, akár közéletünk tekintetében. A széleskörűen átvett nyelvi elemek, szavak, állandósult szókapcsolatok magyar nyelvű megfelelőjét kell alkalmaznunk. A nyelvhátrányok radikális kiterjesztésére van szükség. Lanstyák István javasolja, hogy a Kárpát-medencei kutatók spontán szerveződésékként létrejött Termini Kutatóhálózat intézményesülhetne, és biztosíthatná az összehangolt határtalanítási munkálatok folyamatosságát. A kistérségi megteremtés a maguk lépését. Megalakították a határtalanító munka támogatására a Termini részeként az Imre Samu Nyelvi Intézetet.

Szintén a jelen életünk minőségét gazdagító tény, hogy az *Erdélyi magyar szótörténeti tárnak* 12 kötete, a *Romániai magyar nyelvjárások atlaszának* pedig 10 kötete jelent meg eddig. Péntek Jánosnak *A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái* című kutatása a nyelvmegtartással kapcsolatban több stratégiát is javasol, közülük kiemelhető: a magyar nyelv presztizsének és státuszának folyamatos javítása a végvárterületeken; az oktatástervezés és kulturális értékek terén a fokozottabb nyelvi és tartalmi minőségi követelmények érvényesítése; a szakterminológiák egységesítése és folyamatos pótlása, korszerűsítése; a nyelvészet és a nyelvi revitalizáció módszertanának és eszközeinek kidolgozása, megvalósítása. Szilágyi N. Sándor nyelvész *A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban* című munkájában úgyszintén jelenidejű tevékenységről számol be. Kolozsvárott megalakult a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, azzal a fő irányulttsággal, hogy a romániai magyarok nyelvhasználati gondjaival foglalkozzon a nyelvi rehabilitációs program keretében.

A jelen és a jövő szempontjából is fontos és biztató, hogy a XX. század tragikus eseményei és kedvezőtlen folyamatai ellenére a magyar nyelv még mindig megőrizte egységét, kölcsönös érthetőségét valamennyi végvárában. Nemzet-tudatunk jövőképét jelenkori egyéni tudatszintünk hitelessége határozza meg. Lampl Zsuzsanna szociológus *A kép és tükrök* című felméréseinek tanulsága hitelesíti a magyarság öntudatszintjének értékeit és dimenzióit. A kutató arra volt kíváncsi, hogy a potenciális, egyetemi tanulmányait végző, azaz a közeljövő magyar értelmisége megfelel-e az önmaga által alkotott értelmiségképnek. Értelmiségen a szerző a felsőfokú végzettségű egyéneket érti, akiknek száma a 2001-es népszámlálás alapján a szlovákiai magyarok 4,54%-át öleli fel. A felmérés bázisát a szlovákiai magyar értelmiség képzésének két bástyája alkotta: a komáromi Selye János Egyetem és a nyitrai Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. Az értelmiségről, amely nemzetének öntudat-alakulásában példaeértékű magatartással és szellemi minőségében kiemelt életmóddal erősít-

heti tágabb közösségében nemzete öntudatát, a következő kép rajzolódott ki: a jövő értelmiségi nemzedéke döntő többséggel azt tartja értelmiséginek, akinek életmódjában is megmutatkozik a szellemiség, azaz életét a kultúra áthatja. Továbbá a munkahelyén vezető posztot betöltő egyén nem foglalja magában automatikusan az értelmiségi minősítést, mert életmódjuk teljessége ezt sajnos nem tükrözi. Az értelmiségről alkotott kép legfőbb jellemzőjének a kultúraorientáltságot jelölték meg, valamint ezeknek a személyeknek hordozóivá kell válniuk a szakmájukból, érdeklődési területükből adódó többlettudásnak, illetve folyamatosan új tartalmakkal kell gazdagítaniuk tágabb közösségük életét. Ezek voltak a képalkotás fő vonásai. De vajon mit mutat a tükörcép? A potenciális értelmiségnek milyen a tükörcépe önmagáról? Rendelkezik-e az általa megnevezett szellemi többlettartalommal, törekszik-e a megszerzésére? A tükörcép torznak bizonyul. Nem tekintik magukat aktív kultúrateremtőknek, csak kizárólag fogyasztóknak, s e téren sem az igényesebb kultúra programok (színház, múzeum, irodalmi és komolyzenei rendezvények, tárlatmegnyitók), hanem az igénytelenebb tömegkultúra fogyasztói (a médiáé és a tömegszórakozásé bárokban, kocsimákban, bevásárlóközpontokban).

Helyzetünk aszerint alakul, hogy akár a jelen pillanatban milyen érzelmi töltéssel és gondolatokkal oldjuk meg mindennapjaink számos problémáját. Túl kell lépniük öncélú gyarapodásunkon, mert közösségi kultúránk enyészik általa. Magyaroknak lenni nem testi, biológiai, társadalmi küzdés, hanem napi kép és tükör a lélek és lelkeség dimenziójában.